

บทที่ ๔

การพิจารณาอารมณ์ที่เป็นวิปัสสนูปกิเลสในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่ได้พากเพียรกำหนดสติในฐานกาย เวทนา จิต และธรรมอย่างต่อเนื่อง ไม่เกียจคร้าน หรือทอดธุระในการกำหนดอารมณ์พระกรรมฐานย่อมเข้าถึงสภาวะแห่งการกำหนดรูปรูปนามได้เป็นอย่างดี และย่อมประสบพบเห็นกับสภาวะธรรมแปลก ๆ ใหม่ ๆ เช่น แสงสว่าง ความรู้ชัดในรูปนาม ความเอิบอิ่มใจ ความสุข ความเบากาย และใจ หากไม่ฉลาดในอุบายวิธีก็ย่อมหลงยึดติดด้วยอำนาจแห่งความยินดีพอใจกับสิ่งที่ประสบพบเจอด้วยเห็นว่าเป็นของดีของวิเศษ วิปัสสนูปกิเลส ทั้ง ๑๐ ข้อ คือ ขบวนการการเกิดขึ้นวิปัสสนาในฌานสมาธิ และรู้เห็นเข้าใจความจริงได้ จนนำไปสู่การยืนยันด้วยตนเองได้ คือ นิกันติ แปลว่า ปัญญาที่สรุปได้ด้วยตัวเอง ถ้านำวิปัสสนาญาณ ๑๖ มาอธิบายจะได้ความหมายตรงกันนี้ ไม่ใช่สิ่งทำให้เศร้าหมองวิปัสสนูปกิเลส คือสภาวะธรรมที่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่พากเพียรโดยชอบ จนกระทั่งได้เข้าถึงสภาวะญาณแห่งอุทยัพพญาณอ่อนๆ ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาลักษณะของ วิปัสสนูปกิเลสที่เกิดขึ้นและวิธีการปฏิบัติขณะเกิดวิปัสสนูปกิเลสในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจาก ตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยจำแนกเป็นประเด็นการศึกษาดังนี้

๔.๑ ลักษณะของญาณที่เกิดวิปัสสนูปกิเลส

๔.๒ หลักการพิจารณาอารมณ์ที่เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๔.๓ สรุปท้ายบท

๔.๑ ลักษณะของญาณที่เกิดวิปัสสนูปกิเลส

ลักษณะของวิปัสสนูปกิเลสที่เริ่มปรากฏชัด เพราะเกิดจากผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาบรรลุมรรคสมณญาณ สามารถรู้เห็นพระไตรลักษณ์ของรูปนามในปัจจุบันโดยประจักษ์ และอนุมานรู้พระไตรลักษณ์ของรูปนามอื่นได้โดยไม่ต้องจดจ้องมากนักเช่นนั้นแล้ว ครั้นพยายามกำหนดพิจารณารูปนามนั้นต่อไป สมาธิก็จะเริ่มแก่งล้าขึ้นโดยลำดับ ในลำดับนั้นวิปัสสนูปกิเลส คือ ความวางเฉยด้วยเห็นประจักษ์แจ้งในความเกิดขึ้น และดับไปอันเป็นเบื้องต้น และที่สุดของรูปนามปัจจุบันขณะย่อมเกิดขึ้น วิปัสสนูปกิเลสดังกล่าวได้ชื่อว่าอุทยัพพญาณ คือ ปัญญารู้เห็นความเกิดขึ้น และดับไปของรูปนามปัจจุบัน^๑ เมื่อผู้ปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนา สามารถยังเห็นความเกิดดับ

---

^๑ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติปาฐา, หน้า ๑๓๐ – ๑๓๑.

อย่างรวดเร็ว ได้สติมีกำลังมากกว่าเดิมสามารถพุ่งไปหาอารมณ์ปัจจุบันอย่างทันท่วงที อารมณ์ก็ปรากฏ ชัดเหมือนแนบชิดกับสติอีกทั้ง ปัญญาหยั่งเห็นสภาวธรรมที่ปรากฏแต่ละอย่างชัดเจน ไม่ปะปนกัน เขาย่อมดำริได้ว่ารูปนามเหล่านี้ เกิดดับ อย่างรวดเร็วเหมือนเครื่องจักร ทำงานตามขั้นตอน แม้รูปนามจะเกิดดับเร็วมากสามารถรู้เห็นได้ชัดเจน สิ่งที่ควรรู้เห็นมีเพียงเท่านี้ ไม่มีสิ่งอื่นนอกไปจากนี้แล้ว ความดำริดังกล่าวเป็นความคิดเห็นที่เกิดจากประสบการณ์หยั่งเห็น ความเกิดดับซึ่งไม่เคยได้พบเห็น แม้กระทั่งในความฝัน ขณะนั้นวิปัสสนูปกิเลสย่อมเกิดขึ้น ดังอธิบายในหนังสือ วิปัสสนากรรมฐานได้ แสดงเหตุเกิดขึ้นของวิปัสสนูปกิเลสไว้ดังนี้

๔.๑.๑ เหตุเกิดขึ้นของวิปัสสนูปกิเลส

วิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้นได้เพราะเป็นผลมาจากการได้กำหนดรู้ความแตกต่างของชั้น^๒ อริยสัจ ๔^๓ ปฏิจจสมุปบาท^๔ นัย ๔ และ ลักษณะ ๓ ปรากฏอยู่อย่างนี้ จึงเห็นรูปนามปรากฏขึ้นเป็นของใหม่อยู่เรื่อย ๆ ธรรมทั้งหลายแต่ก่อนที่ไม่เคยเกิด บัดนี้เกิดขึ้นแล้ว ครั้นเกิดขึ้นแล้ว ก็ดับไป ซึ่งโดยปกติธรรมทั้งหลายเหล่านี้ทั้งใหม่ และเก่าก็มีความเกิดดับอยู่เนือง ๆ อุปมาดังหยาดน้ำค้าง รอยขีดบนผิวน้ำ เมล็ดผักกาดบนปลายเหล็กแหลม สายฟ้าแลบ พยับแดด ความฝัน ซึ่งปรากฏว่า เป็นสิ่งที่ไม่มีความสาระแก่นสาร ประดุจมายาการที่ไม่มีอยู่จริง ในวิธีการปฏิบัติชื่อว่า บรรลุตรุณวิปัสสนาญาณอันดับแรก คือ อุทยัพพยานุปัสสนา (อย่างอ่อน) ย่อมถึงการนับว่าเป็นอารัทธวิปัสสกะ^๕ คือ ผู้เริ่มต้นบำเพ็ญวิปัสสนาหรือผู้เริ่มต้นเห็นแจ้ง ซึ่งวิปัสสนูปกิเลสจะปรากฏขึ้นแกโยคีช่วงนี้

แต่จะไม่เกิดขึ้นแก่บุคคล ๔ จำพวก คือ

- ๑) พระอริยสาวกผู้ได้บรรลุมรรคผลแล้ว
- ๒) ผู้ปฏิบัติผิดทาง
- ๓) ผู้ทอดทิ้งกรรมฐาน
- ๔) ผู้เกียจคร้านย่อหย่อนในการปฏิบัติ^๖

---

^๒ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์, อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๑๒๔ – ๑๒๕. และ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๒๒๔ - ๒๒๙. และ ฝ่ายวิชาการอิทธิธรรมโชติกะวิทยาลัย, วิปัสสนา กรรมฐาน, หน้า ๑๑๗.

^๓ ดูรายละเอียดใน ฝ่ายวิชาการอิทธิธรรมโชติกะวิทยาลัย, วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๑๑๗.

^๔ ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

^๕ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๒๓๖.

^๖ พระมหาสีสยาตอ (โสภณมหาเถระ), แปลโดยจรัญญ ธรรมดา, วิปัสสนาธุณี, หน้า ๒๕๒.

ความชัดเจนแห่งวิปัสสนูปกิเลสนี้ ได้มีพระเถระผู้รู้ในอรรถธรรม ท่านพระสารีบุตรอธิบายว่า ใจที่ถูกวิปัสสนูปกิเลศครอบงำไว้ เพราะว่า การมนสิการ อยู่โดยความไม่เที่ยงนั้น โอกาสคือ แสงสว่างบังเกิดขึ้นทำให้เข้าใจผิดว่าสิ่งที่พบเห็นนั้น เป็นธรรมชาติพิเศษ ความฟุ้งซ่านจึงได้โอกาสเกิดขึ้นมาเป็นเหตุ ครอบงำจิตใจ ของผู้ปฏิบัติที่ไม่กำหนดรู้ถึงความปรากฏของความไม่เที่ยงตามความเป็นจริง

พระอาจารย์ ดร.ภททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุเจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า ลักษณะพิเศษของอุทยัพพญาณ ที่ควรจะทราบเอาไว้ด้วย คือ เมื่อถึงญาณนี้แล้วใจของโยคีผู้ปฏิบัติจะผ่องใส โดยอำนาจของสมาธิ เป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนูปกิเลสขึ้นให้ประสบพบเห็น และเกิดความรู้สึกนึกคิดแปลกประหลาดต่าง ๆ ซึ่งผู้ที่ไม่เคยเข้า ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานจะไม่มีโอกาสได้พบเห็นเป็นอันขาด” วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ย่อมเกิดขึ้นแก่โยคีผู้ปฏิบัติทุกคนเมื่อบรรลุถึงอุทยัพพญาณอย่างอ่อน ต่อไปจะได้แสดงการเกิดของวิปัสสนูปกิเลส

๔.๑.๒ ลักษณะการเกิดของวิปัสสนูปกิเลส

อุปกิเลสทั้งหลายยกเว้นนิกัณติ อาจเกิดขึ้นทีละอย่าง ในแต่ละขณะของจิตดวงหนึ่ง ๆ หรืออาจเกิดหลาย ๆ อย่าง พร้อมกัน พึงทราบว่าอุปกิเลสที่เหลือ ๙ อย่าง สามารถเกิดพร้อมกันได้ ในขณะที่เดียวกันทั้งหมด ส่วนนิกัณตินั้นเนื่องจากเป็นสภาวะ ที่หลงยินดีในอุปกิเลส ๙ อย่าง เหล่านั้น จึงเกิดได้ในเฉพาะขณะจิต แต่ละขณะโดยเอกเทศ ดังนั้นลำดับของอุปกิเลส ที่แสดงมานี้ มิใช่เป็นการแสดงตามลำดับ การเกิดขึ้นของสภาวะธรรม แต่เป็นการแสดงโดยลำดับเทศนาในวิสุทธิมรรคมหาฎีกา อธิบายไว้ว่า

นวาปี อุปกิเลสสา เอกกฺขณเปี อุปปชฺชนติ, ปจฺจเวกฺขณา ปน วิสฺ วิสฺ โหติ^๗ อุปกิเลส นอกจากนิกัณติ แม้ทั้ง ๙ ย่อมเกิดขึ้นได้แม้ในขณะที่เดียวกัน ส่วนการพิจารณานั้น แยกกันพิจารณา

๔.๒ หลักการพิจารณาอารมณ์ที่เป็นวิปัสสนูปกิเลส

^๗ ภททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุเจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร, **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๒.

^๘ วิสุทธิ.ฎี. ๒/๔๗๗., พระมหาสีสยาตอ (โสภณมหาเถระ), แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, **วิปัสสนาธุระ**, หน้า ๕๒๘.

การพิจารณาอารมณ์ที่เป็นวิปัสสนูปกิเลส ขณะเกิดวิปัสสนูปกิเลสโยคีผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต้องฉลาดในการกำหนดอารมณ์วิปัสสนาโดยไม่ท้อถอย และรู้เท่าทันสภาวะธรรมที่ปรากฏตามเป็นจริง จึงจะข้ามพ้นอุปกิเลสเหล่านี้ ในหนังสือวิปัสสนากรรมฐาน^๙ ได้แสดงวิธีปฏิบัติขณะเกิดวิปัสสนูปกิเลสโดยนัยแห่ง ประเด็น ๓ ประการ คือ ผู้ฉลาดในอุปกิเลส ผู้ไม่ฉลาดในอุปกิเลส และพลวอุทฺทปฺพยญาณ มีดังนี้

๑) ผู้ไม่ฉลาดในอุปกิเลส เมื่ออุปกิเลสเกิดขึ้นเช่นนี้แล้ว ทำให้จิตใจของโยคาวจรไม่ฉลาดในอารมณ์ ไม่เฉียบแหลม ห้วนไหวฟุ้งซ่านอยู่ในกิเลสเหล่านี้ และด้วยอำนาจคาหะเหล่านั้น ย่อมทำให้โยคาวจรเห็น อุปกิเลสทั้งหลายเนื่อง ๆ ว่า “อุปกิเลสเป็นเรา เราเป็นอุปกิเลส อุปกิเลสเป็นอัสสาของเราร” ธรรมชาติ ๙ อย่าง คือ ตั้งแต่โอภาสถึงอุเบกขาก่อนถึงนิกันตีสุดท้ายเป็นกุศลแท้ เพราะจะเกิดขึ้นได้ ต้องใช้ความเพียรปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานมามาก แต่ที่มาเสียเป็นอุปกิเลส เพราะเกิดตัณหา ทิฏฐิ มานะเหล่านี้แทรกซ้อนเข้ามา ในโอภาส เป็นต้น เช่น เมื่อโอภาสปรากฏขึ้น ทิฏฐิจะเกิด แก่โยคี ทำให้นึกคิดไปว่า แสงสว่างเกิดขึ้นนี้ คงเป็นเพราะตนได้บรรลุธรรมวิเศษแล้ว ต่อจากนั้น มานะก็จะเกิดขึ้นทำให้คิดไปว่า ตนมีบุญแท้ ๆ ต่อจากนั้นก็ยินดีชอบใจว่า ขอให้เป็นอย่างนี้ ตลอดไป ซึ่งแสดงว่า ตัณหาเกิดขึ้น เลยทำให้โอภาสซึ่งตัวจริง แล้วเป็นของดีแท้ ๆ มากลายเป็นของเสีย คือ อุปกิเลสไป ดังมีเรื่องอุปมา ดังนี้ มีอุบาสกคนหนึ่ง เป็นคนมีศีลธรรมเป็นหัวหน้ามรรคทายกวัดแห่งหนึ่ง เป็นที่นับถือของชาวบ้านทั้งพระเณร วันหนึ่งมีเพื่อนชีเมา ๓ คนมาชวนไปเที่ยวในตลาด และพากันเข้าไปในร้านสุรา เมื่อนั่งลงแล้วเพื่อนทั้ง ๓ ก็สั่งสุรา มารับประทานจนเมา และคุยกันเอะอะโวยวาย ฟุ้งซ่านเดิน ผ่านมาได้ยินเสียงดังต่าง ๆ ก็เหลียวดู เห็นอุบาสกคนนั้นนั่งอยู่ในวงเหล้า ก็นึกดำหนิเข้าใจผิดว่า อุบาสกที่ตนนับถือ ในคุณธรรมนั้น กลายเป็นคนดื่มสุราไปเสียแล้ว เพราะเห็นอยู่ว่าอุบาสกนั้นนั่งอยู่ในวงเหล้า และสถานที่นั่งก็เป็นโรงเหล้า แม้อุบาสกนั้นยังมั่นอยู่ในศีลไม่ได้ดื่มเหล้าเลยนั่งเฉย ๆ ก็ต้องถูกนินทา เสียชื่อเสียงเพราะเพื่อนทั้ง ๓ ชีเมา อุปมาเรื่องนี้ฉันใด ธรรมชาติ ๙ ประการมีโอภาส เป็นต้น จนถึงอุเบกขา ก็มีอุปไมย เหมือนกันฉันนั้นทั้ง ๆ ที่เป็นของดีเป็นกุศลแท้ ๆ แต่ก็ต้องมาเสียชื่อกลายเป็นอุปกิเลสไป เพราะว่า เพื่อนชีเมา ๓ คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นตัวก่อเหตุ แต่พอผ่านญาณนี้ไปแล้ว ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ย่อมจากไป ธรรมทั้ง ๙ ประการก็กลับเป็นของดีตามเดิม และดีพิเศษมากกว่าเดิมเสียด้วย เพราะเป็น

โพชฌงค์ (เป็นองค์คุณสำคัญ ของเหตุให้ได้บรรลุมรรคผล) ข้อสุดท้าย คือ นิกันติเป็นอกุศลเป็น อุปกิเลสแท้ ฉะนั้นในวิสุทธิมรรคจึงกล่าวไว้ว่า

^๙ ฝ่ายวิชาการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๑๒๙ - ๑๓๑.

“วิปัสสนูปกิเลสฯ หิ ปฏิเวธปัตตสส อริยสาวกสส, เจว วิปปฏิปนนกสส, จ นิทุกิตตกมมฏา
นสส กุสึตปุคคสส นุปปชชนติ”

แปลว่า พระอริยสาวกผู้ถึงปฏิเวธ คือ ท่านที่ผ่าน โสฬสญาณ ไปครั้งหนึ่งแล้วอธิษฐาน
กลับลงมาถึงญาณนี้อีกหรือพระอริยสาวกบุคคลสูงขึ้นไปกว่านี้ก็ดี โยคีผู้ปฏิบัติผิดทางก็ดี โยคีผู้
เกียจคร้านทอดทิ้งก็มีภูมฐานก็ดี คนเหล่านั้นย่อมไม่พบวิปัสสนูปกิเลสเลย อีกนัยหนึ่งที่ตรงกันข้าม
กันกับนัยแรกนั้น คือ

“สมมาปฏิปนนกสส ปน ยุตตปยุตตสส อารทวิปสสกสส กุลปัตตสส อุปชชนติเยว”

แปลว่า ส่วนผู้ปฏิบัติถูกทาง พยายามกำหนดวิปัสสนา ไม่ทอดลอย จนถึงอุท্থัพพญาณ
อย่างอ่อน ย่อมจะพบวิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้^{๑๐}

๒) ผู้ฉลาดในอุปกิเลส แต่สำหรับโยคาวจรที่ฉลาดเป็นบัณฑิตเฉียบแหลม ประกอบด้วย
ความรู้รอบรู้ เมื่ออุปกิเลสทั้งหลายเกิดขึ้นก็กำหนดรู้ โดยใคร่ครวญด้วยสติสัมปชัญญะว่า

(๑) โอภาสนี้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว แต่สภาวะของโอภาสนั้นไม่เที่ยง มีปัจจัยปรุงแต่ง
อาศัยปัจจัยจึงเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดามีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็น
ธรรมดา

(๒) ถ้าโอภาสเป็นอัตตาแล้วการยึดถือโอภาสว่า เป็นอัตตาก็สมควร แต่โอภาส เป็น
อนัตตา เป็นอนิจจัง เพราะว่า มีแล้วหามีไม่ เป็นทุกขัง เพราะว่า มีการเบียดเบียน เมื่อโยคาวจร
ใคร่ครวญอยู่อย่างนี้ ก็จะเห็นเนื่อง ๆ ในโอภาสว่า “โอภาสนี้มิใช่ของเรา เรามีใสโอภาส โอภาสนี้
มิใช่อัตตาของเรา” แม้ในอุปกิเลสที่เหลือ พิจารณาอย่างนี้เหมือนกัน เมื่อโยคาวจรเห็นอยู่เนื่อง ๆ
อย่างนี้ก็ไม่หวั่นไหว ในวิปัสสนูปกิเลสทั้งหลาย วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ด้วยปัญญาแล้ว ย่อมเป็นผู้
ฉลาดในอัมมฤตัจจะ และย่อมไม่ถึงความฟุ้งซ่าน

เมื่อโยคาวจรปราศจากความฟุ้งซ่านชื่อว่า ฌางच्छ คือ อุปกิเลสครบทั้ง ๑๐ อย่างได้แน
สิ่งใดเป็นมรรค และมีใช่มรรค เช่นว่า ธรรมทั้งหลายมีโอภาส เป็นต้น มิใช่มรรค แต่ วิปัสสนาญาณ
ที่พ้นแล้วจากอุปกิเลส ไปตามวิถีแห่งวิปัสสนานั้นเป็น มรรค ปัญญาที่รู้ว่า มรรค และมีใช่มรรคนี
เกิดแก่โยคีใด เป็นอันว่า โยคินั้นบรรลุถึงมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิแล้ว เมื่อโยคีได้ปฏิบัติ
วิปัสสนาภาวนาจนบรรลุถึงมัคคามัคคญาณทัสสนวิภูตินี้ถือว่า รู้ในสัจจะ ๓ อย่างด้วยปัญญา
ดังนี้

๑) รู้ทุกขสัจ ด้วยรู้รูปนามในทวิภูตวิสุทธิ

๒) รู้สมุทยสัง รู้ปัจจัยของรูปนามในกัณหาวิตรณวิสุทธิ ๓ รู้มรรคสัง รู้มรรคในมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

๓) พลวอุท্থัพพญาณ หรือ อุท্থัพพญาณอย่างแก่ อุท্থัพพญาณ ในช่วงแรกไม่สามารถรู้พระไตรลักษณ์ตามความเป็นจริงได้ เพราะถูกอุปกิเลส ๑๐ ทำให้มัวหมอง โยคาวจรจึงต้องเพียรพยายามต่อไปอีกจนสามารถพ้นจากอุปกิเลส ๑๐ แล้วอุท্থัพพญาณ อย่างแก่ที่พ้นจากอุปกิเลสก็จะเกิดขึ้น แล้วสามารถรู้พระไตรลักษณ์ได้อย่างมั่นคงชัดเจน ลักษณะทั้งหลายไม่ปรากฏ คือ อนิจจลักษณะไม่ปรากฏนั้น เพราะว่าสันตติปิดบังทุกขสัง และเพราะไม่มโนสการในความเกิดดับของ รูปนาม ตามความเป็นจริง อันดับสอง คือ ทุกขลักษณะไม่ปรากฏนั้น เพราะว่าอิริยาบถปิดบังสมุททัยสังเอาไว้ เพราะไม่มโนสการในความเปื่อยเปลี่ยนเฉพาะหน้าด้วยความเกิด และดับไปของรูปนามตามความเป็นจริง อันดับสุดท้าย คือ อนัตตลักษณะไม่ปรากฏนั้น เพราะว่าขณะสัญญา คือ ความเป็นกลุ่มก้อนก็ดี ปิดบังมรรคสังเอาไว้ และเพราะว่า ไม่มโนสการถึงความสลายตัวของธาตุต่าง ๆ ตามความเป็นจริง แต่เมื่อโยคาวจรรู้ความเกิด และดับแล้วเพิกถอน สันตติ ออกไปอนิจจลักษณะปรากฏ โดยสภาวะของตนตามความเป็นจริง เมื่อมโนสการความเปื่อยเปลี่ยนเฉพาะหน้าอยู่เนื่อง ๆ แล้ว เพิกถอนอิริยาบถ ทุกขลักษณะ ก็ปรากฏตามสภาวะของตนตามความเป็นจริง และเมื่อกระจายธาตุต่าง ๆ ออกไปกระจาย ขณะ ความเป็นก้อนหรือแท่งที่บเสีย อนัตตลักษณะ ก็ปรากฏตาม สภาวะของตนตามความเป็นจริง เมื่อโยคาวจรเจริญวิปัสสนาภาวนาจนบรรลุถึงอุท্থัพพญาณอย่างแก่กล้าแล้ว ย่อม พิจารณาในลักษณะ ๓ อย่าง

๑) อนิจจลักษณะ ได้แก่ ลักษณะของความไม่เที่ยง หมายถึง ความที่สังขาร (รูปนาม) เหล่านี้เกิดขึ้นเฉพาะหน้าแล้ว ดับไป

๒) ทุกขลักษณะ ได้แก่ ลักษณะของความเป็นทุกข์ เปื่อยเปลี่ยนเฉพาะหน้าอยู่เนื่อง ๆ

๓) อนัตตลักษณะ ได้แก่ ลักษณะของความไม่มี อัตตา หมายถึง อาการที่ไม่เป็นไปตามบังคับบัญชาของอะไรทั้งหมดทั้งสิ้น เมื่อโยคาวจรกำหนดในลักษณะดังกล่าวมาแล้วนี้ ชื่อว่าอุท্থัพพญาณอย่างแก่ ย่อมตามวิถีน้าที่ของตนตามความเป็นจริงทุกประการ

๔.๒.๑ หลักการปฏิบัติขณะเกิดวิปัสสนูปกิเลสของหลวงพ่อดอก

พระธรรมธีรราชมหามุนี หรือหลวงพ่อดอก ท่านได้แสดงวิธี ปฏิบัติขณะเกิดปัสสนูปกิเลสไว้ว่า ความบริสุทธิ์ในการเห็นแจ้งของญาณว่านี้ทางถูกนี้ทางผิด แล้วยึดทางถูกต้องไป

เมื่อวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ เกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติไม่หลงติดอยู่ กำหนดให้หายไป แล้วรีบพิจารณารูปนาม จนเห็นพระไตรลักษณ์ โดยลักษณะ ๔ อย่าง^{๑๑}

๑) กลาปสัมมสนะ พิจารณารวมกันทั้ง ๕ ชั้น รูปนาม ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปนามภายในภายนอก รูปนามที่หยาบละเอียด รูปนามที่เลว และประณีต รูปนามที่ไกล และใกล้ ล้วนเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาทั้งนั้น

๒) อัฏฐานสัมมสนะ พิจารณา รูปนาม ตั้งแต่เป็นเด็ก จนกระทั่ง ถึงปัจจุบันนี้ว่า รูปนามอดีตไม่เป็นรูปนามปัจจุบัน รูปนามปัจจุบันไม่เป็นรูปนามอนาคต รูปนามภายในไม่เป็นรูปนามภายนอก รูปนามอดีตก็ดับไปในอดีต รูปนามอนาคตก็ดับไปในอนาคต รูปนามปัจจุบันไม่ เกิดในชาติหน้า แต่มีเหตุปัจจัยสืบต่อกันอยู่ เมื่อปัจจุบันดี อนาคตก็ดี ปัจจุบันชั่ว อนาคตก็ชั่ว อุปมาดุจดวงตรา ที่ตีประทับลงไปบนกระดาษ รูปดวงตราติดอยู่ที่แผ่นกระดาษ แต่ดวงตราหาติดอยู่ ที่แผ่นกระดาษนั้นไม่ ขื่อนี้ฉนั้นใด ความดีความชั่ว ที่บุคคลทำไว้แล้ว ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน

๓) สันตติสัมมสนะ พิจารณาความสืบต่อของ รูปนาม เช่น รูปเย็นหายไป รูปร้อนเกิดขึ้น รูปร้อนหายไป รูปเย็นเกิดขึ้น รูปนั่งหายไป รูปยืนเกิดขึ้น รูปยืนหายไป รูปนั่งเกิดขึ้น เป็นต้น ย่อมหมุนเวียนเปลี่ยนแปรสืบต่อกัน อยู่อย่างนี้ตลอดไป ดังนั้น รูปนามจึงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๔) ขณสัมมสนะ พิจารณาเห็นความเป็นไปของรูปนามชั่วขณะหนึ่ง ๆ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปของรูปนามซึ่งเรียกว่า อุปาทะ ฐิติ ภังคะ จะยืน เดิน นั่ง นอน ก็มีรูปนามเกิดดับติดต่อกัน อยู่อย่างนี้ตลอดไป ทั้งกลางคืนกลางวัน ดังนั้นรูปนามจึงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การพิจารณาวิปัสสนากรรมฐานโดยอุบายอย่างนี้ จัดเป็นมคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ญาณที่ ๑ อย่างแก่ เข้าเขตญาณที่ ๔ อ่อน ๆ

๔.๒.๒ หลักการปฏิบัติขณะเกิดวิปัสสนูปกิเลส ของหลวงพ่อกัณฑ์ทันตะอาสภมหาเถระ

อธิบายในหนังสือ ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย รจนาโดย พระอาจารย์ ดร.กัณฑ์ทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ ท่านแสดงทศสนะ เกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า ลักษณะพิเศษของอุทฺทยัพพญาณ ควรจะทราบเอาไว้ด้วย คือ เมื่อถึงญาณนี้แล้วใจของโยคีผู้ปฏิบัติ จะผ่องใสโดยอำนาจของสมาธิ เป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนูปกิเลสขึ้นมา ทำให้ประสบพบเห็น และเกิดความรู้สึกนึกคิดแปลกประหลาดต่าง ๆ นานา ซึ่งผู้ที่ไม่เคยเข้าปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานจะไม่มี

^{๑๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูร วงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๕.

โอกาสได้พบเห็นเป็นอันขาด^{๑๒} วิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ ประการนี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่โยคีผู้ปฏิบัติทุกคน เมื่อบรรลุถึง อุทยัพพญาณอย่างอ่อน พอถึงระยะนี้วิปัสสนาจารย์พึงคอยตักเตือนคอยให้สติ อย่าให้โยคีหลงผิดอยู่ในวิปัสสนูปกิเลสเป็นอันขาด ต้องมุ่งประโยชน์เบื้องหน้าของโยคีบุคคลเป็นสำคัญ มีข้อที่ควรทราบอีกอย่างหนึ่ง คือ วิปัสสนูปกิเลสบางข้อมีสภาวะคล้าย ๆ กับโคตรภูญาณ มรรคญาณ ผลญาณ ความคล้าย ๆ กันนี้เป็นเหตุให้เข้าใจผิด มิใช่แต่โยคีเท่านั้นที่จะเข้าใจผิด แม้แต่อาจารย์เองก็อาจเข้าใจผิดไปด้วย คือ เมื่อโยคีเล่าให้ฟังถึงสภาวะที่เกิดขึ้นกับตนซึ่งคล้ายกับสภาวะของ โคตรภูญาณ มรรคญาณ ผลญาณ เป็นอย่างยิ่ง อาจารย์มิได้พิจารณาให้ดี ไม่รอบคอบ ยินดีว่าศิษย์ของตนได้บรรลุถึงผลสูงสุดของการปฏิบัติแล้ว จึงตัดสินใจให้โยคีเลิก

ปฏิบัติโดยไม่คำนึงถึงว่า ระยะที่แล้วมาศิษย์ของตน ได้ผ่านญาณอะไรมาบ้างแล้ว และจะต้องผ่านญาณใดต่อไปอีก ไม่ได้สอบสวนผลลำดับญาณให้ถูกต้อง ต้วนตัดสินใจง่าย ๆ เช่นนี้เป็นอันตรายแก่โยคีผู้ปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการดับมรรคดับผลโดยตรงทีเดียว วิปัสสนาจารย์พึงระวังวิปัสสนูปกิเลสนี้ให้มาก เพราะเคยทำให้ทั้งศิษย์ทั้งอาจารย์พากันทอดคอตกลงไป ในห้วงเหว แห่งความเข้าใจผิด มามากต่อมากแล้ว รวมความว่า ญาณที่ ๔ คือ อุทยัพพญาณนี้ มีวิปัสสนูปกิเลส เกิดขึ้นอย่างประหลาดมหัศจรรย์ โยคีมากคนก็พูดมากอย่างตามอาการต่าง ๆ ของวิปัสสนูปกิเลสนั้น แต่ข้อสำคัญต้องให้ได้ลักษณะ คือ รูปรนามเกิดดับเร็ว ๆ ก็เป็นอันว่าใช้อุทยัพพญาณ แน่นนอน ผู้ที่เห็นการเกิดดับของรูปรนามทั้งสองโดยอุทยัพพญาณแล้ว ย่อมจะต้องพบกับวิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้ โยคาวจรกำหนดรู้ว่าเป็นทางแห่งวิปัสสนาหรือไม่เป็นทางแห่งวิปัสสนา อีกนัยหนึ่ง อภิธัมมัตถวิภาวนีฎีกาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า อิม โสภาสารถโย ตณฺหามานวตถตยา น มคฺโค. วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการ มีโอกาสเป็นที่อาศัยของตัณหา มานะ ทิฏฐินั่นเอง โยคาวจรต้องมีความรู้ ว่า อัมคคะ หรือไม่ใช่หนทาง เป็นเรื่องของกิเลส เพียงแต่เป็น อุปกิเลสของวิปัสสนา เท่านั้น อภิธัมมัตถวิภาวนีฎีกาจารย์ ยังได้กล่าวไว้ว่า

ตพฺพิวิมุตต ปน วิธิปิปนน วิปสสนา มคฺโคติ เอว มคฺคามคฺคสส ชานนโต ทสสนโต อมคโค มคฺคสญาวิโสธนโต จ มคฺคามคฺคาณทสสนวิสุทธิ นาม.

เมื่อพ้นจากวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ซึ่งเป็นหนทางปฏิบัติ เรียกว่า มัคคะ ดังนี้ ปัญญาที่สามารถรู้มัคคะ อัมคคะ และประหาณสัญญา ในอัมคคะเรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ^{๑๓}

^{๑๒} ภัททันตะอาสาฬหะเถระ ธัมมาจริยะ อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๒.

^{๑๓} ภัททันตะอาสาฬหะเถระ ธัมมาจริยะ อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**, หน้า ๑๕๐.

อธิบายว่า การเห็นนิมิตต่าง ๆ เช่น เห็นรัศมีสว่าง เป็นต้น ถ้ายึดถือว่าเป็นของวิเศษ เป็นของดีแท้ เป็นวิปัสสนาแท้ นั้นเป็นอัมคະ คือ หลงทางเสียแล้ว แต่ผู้ที่มีความรู้ปริยัติสามารถนึกได้ว่านิมิตเหล่านี้ ไม่ใช่หนทางแท้จริง ทางวิปัสสนานี้ ได้แก่ ความรู้การเกิดดับของรูปนามโดยอุทยัพพญาณเท่านั้น เมื่อโยคาวจรรู้มคະ อัมคະ แสดงว่าบรรลุถึงมคคัมคคญาณทัสสนวิสุทธิในปัจจุบัน ผู้ที่เข้ามาปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้นได้เห็นนิมิตกันมาก ควรได้พิจารณาว่ามคະหรืออัมคະ การเห็นนิมิตต่าง ๆ เช่น แสงสว่าง รัศมี พระพุทธรูปหรือเห็นเทวดาเป็น ต้นนั้น หาใช่ทางของวิปัสสนาไม่ เพราะนิมิตเหล่านั้นยังเป็นอารมณ์บัญญัตินั่นเอง

โยคาวจรบุคคลสามารถรู้ได้ ด้วยตนเองก็ดี หรือได้กัลยาณมิตร เช่น อาจารย์คอยแนะนำให้รู้ว่ามีนิมิตปรากฏแก่ตน นั้นไม่ใช่หนทางของวิปัสสนาควรตั้งใจกำหนด ให้รู้ความเกิดดับของรูปนามต่อไป จนเกิดปรีชารู้แจ้งชัดในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ มีโอกาส เป็นต้น นั้น เรียกว่า บรรลุถึง มคคัมคคญาณทัสสนวิสุทธิ ดังนี้^{๑๔}

๔.๒.๓ หลักการปฏิบัติขณะเกิดวิปัสสนูปกิเลสของพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ)

อธิบายในวิปัสสนาฯ^{๑๕} หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์) ได้แสดงวิธีการไว้ว่า บุคคลที่นั่งภาวนาแล้ว เห็นสิ่งมหัศจรรย์ที่ตน ยังไม่เคยเห็นมาก่อน เช่น โอกาส และปิติ เกิดขึ้นในชั้นธสันดานของตนแล้ว เกิดติดใจคิดว่าเป็นคุณธรรมพิเศษจริง ๆ ไม่พยายามที่จะภาวนา ให้ได้ญาณเบื้องสูงหรือคุณธรรมวิเศษต่อไป แต่ติดอยู่กับอุปกิเลสเหล่านั้นอยู่แล้ว วิปัสสนาของเขาย่อมผิดพลาดคลาดเคลื่อนได้ สำหรับโยคีผู้ที่ได้รับการชี้แนะจากอาจารย์ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน โดยถูกต้องนั้น เวลาที่โอกาส ปิติ ญาณ เกิดขึ้นก็จะสามารถตัดสินใจได้ทันทีว่า เป็นเพียงสิ่งล่อลวงให้จิตเราหลงเท่านั้น หากสนใจแล้วจะเป็นอันตรายต่อวิปัสสนาเป็นอย่างยิ่ง นี่มิใช่ทางดำเนินที่ถูกต้องสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่แล้วก็ดับไป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนแต่อย่างใด เป็นธรรมที่บุคคลจะต้องกำหนดให้ทัน อย่าได้หลงไหลเป็นอันขาด เพราะจะไม่ทำให้คุณธรรมวิเศษใด ๆ เกิดขึ้น ครั้นพิจารณาตัดสินได้อย่างนี้แล้ว ก็จะสามารถกำหนดอาการของนามรูปทุกอย่างที่เกิดขึ้นได้ ถ้าสามารถกำหนดได้อย่างนี้โดยต่อเนื่องจะเห็นความเกิดดับของนามรูปได้อย่างชัดเจน และไตรลักษณ์ก็จะปรากฏชัดเจน เพราะอุทยัพพญาณได้หลุดพ้นจากอุปกิเลสเหล่านั้นเอง^{๑๕} อธิบายในวิปัสสนานัยเล่ม ๒ ได้แสดงวิธีการไว้ว่า วิปัสสนูปกิเลส ๙ อย่างแรก มีแสงสว่าง เป็นต้น เป็นที่ตั้งของอุปกิเลสนี้ จะเป็น อุปกิเลส ได้ก็ต่อเมื่อยึดถือด้วย ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ถ้าไม่ยึดถือ

^{๑๔} ภัทนต์ อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะ อัคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**, หน้า ๑๕๐.

^{๑๕} พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ) ญาณ, จำรูญ ธรรมดา แปล, **วิปัสสนาฯ**, หน้า ๕๒๘ - ๕๓๐.

ด้วยอุกฤษฏ์ดังกล่าว ไม่จัดเป็นอุปกิเลส ผู้ที่ได้รับคำชี้แนะจากพระวิปัสสนาจารย์อย่างถูกต้องย่อมเข้าใจว่า^{๑๖} แสงสว่าง ญาณ และปิติ เป็นต้น เป็นอุปสรรคที่ทำให้วิปัสสนาหม่นหมอง ไม่ใช่คุณธรรมพิเศษหรือเกิดจากการบรรลุคุณพิเศษ การพิจารณาถึงสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่วิปัสสนามรรคที่ต้อง สิ่งเหล่านี้ตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยงเพราะเริ่มเกิดขึ้นเป็นทุกข์ไม่ใช่ตัวการกำหนดรู้ เท่าทันรูปนามปัจจุบันเท่านั้น จึงเป็นทางปฏิบัติที่ถูกต้องเป็นเหตุให้บรรลุคุณธรรม

เมื่อเข้าใจดังนี้ หยุดใส่ใจต่อแสงสว่าง เป็นต้น แล้วเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมต่อไป เมื่อนั้นความเกิดดับของรูปนามย่อมปรากฏชัดเจน แก่ผู้ปฏิบัติ อีกทั้งความไม่เที่ยง คือ สภาวะเกิดขึ้น และดับไป ความทุกข์ คือ ความบีบคั้น ด้วยความเกิดดับ และความไม่ใช่ตัวตนที่ไม่เป็นไปตามต้องการ ย่อมปรากฏชัดเจนลำดับนั้นการรู้เห็นความเกิดดับ อย่างรวดเร็วในทุก ๆ ขณะที่กำหนดรู้จึงเป็นอุทกัพพญาณที่พ้นไปจาก วิปัสสนูปกิเลส^{๑๗} ในวรรณกรรมไทย เรื่องวิมุตติรัตนมาลี พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๙) อธิบายไว้ว่า เมื่อภาวนามยปัญญาเริ่มเกิดขึ้นจะเห็นรูปนามตามความเป็นจริง เชื่อว่าบรรลุถึงอุทกัพพญาณในวิปัสสนาญาณนี้ หากไม่ใช่พิจารณาให้ดี (โยนิโสมนสิการ) ย่อมจะเกิดปัญหาขัดขวางปัญญาไม่ให้บรรลุคุณพิเศษเบื้องสูงขึ้นไป เพราะผู้ปฏิบัติอาจจะหลงไหลเดินผิดทาง โดยยึดสิ่งที่ไม่ใช่มรรค ผล นิพพาน ว่าเป็นมรรค ผลนิพพาน ท่านเรียกสภาวะดังกล่าวว่าเป็น วิปัสสนูปกิเลส คือ สิ่งที่เข้าไปทำวิปัสสนาญาณให้เศร้าหมอง วิปัสสนูปกิเลสนี้ หากโยคีบุคคลได้ประสบ และยึดถือด้วยกิเลส (ตัณหา มานะ ทิฏฐิ) ย่อมหมดหวังที่จะก้าวขึ้น ไปสู่วิปัสสนาญาณเบื้องสูงได้ พระวิปัสสนาจารย์ทั้งหลาย จึงให้อิโฆวาทในเรื่องนี้ไว้ว่า ควรระมัดระวัง (โยนิโสมนสิการ) ในเมื่อเกิด วิปัสสนูปกิเลสขึ้น^{๑๘}

สรุปว่า ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างถูกต้อง โดยกำหนดรู้ขั้น ๕ อริยสัจ ๔ ปฏิจจนูปบาท ๑๒ นัย ๔ และลักษณะ ๓ ที่ปรากฏอยู่อย่างนี้เห็นรูปนามปรากฏขึ้นเป็นของใหม่อยู่เรื่อย ๆ ธรรมทั้งหลายแต่ก่อนที่ไม่เคยเกิดบัดนี้เกิดขึ้นแล้ว ครั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

ผู้ปฏิบัติไม่พบสภาวะในอุปกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง แสดงว่าเขายังไม่บรรลุมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ฉะนั้นผู้ปฏิบัติทั้งหลายพึงรู้ว่าอุปกิเลสเหล่านี้ เป็นทางผ่านที่วิปัสสนาญาณจะต้องพบอย่างแน่นอน เพราะมันเป็นสิ่งทดสอบไหวพริบของผู้ปฏิบัติ และเมื่อได้รับคำเตือนจากวิปัสสนาจารย์ว่า โอภาส เป็นต้น เป็นอุปกิเลสปิดบังปัญญาไม่ให้รู้เห็นว่าเป็นทางผิดหรือทาง

^{๑๖} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติปา, หน้า ๑๔๑.

^{๑๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาณัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภิวังค์, หน้า ๒๖๑.

^{๑๘} พระเทพมุนี (วิลาสญาณวโร ป.ธ. ๙), วรรณกรรมไทย เรื่องวิมุตติรัตนมาลี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๗), หน้า ๒๘๐.

ถูกแล้วพากเพียรปฏิบัติ โดยกำหนดอยู่กับอารมณ์กัมมัฏฐานเดิมอย่างแน่วแน่ และต่อเนื่องจิตใจของเขาจะมั่นคง ไม่ฟุ้งซ่าน ในวิปัสสนูปกิเลส โยคิกำหนดรู้เห็นความเกิดดับ อย่างรวดเร็วทุก ๆ ขณะที่กำหนดรู้นี้ ชื่อว่าบรรลุดรณอุทยัพพญาณที่พ้นไปจากวิปัสสนูปกิเลส และวิปัสสนาญาณที่ผ่านพ้นจากวิปัสสนูปกิเลสดำเนินไปตามวิถีทางของวิปัสสนาเป็นทางปฏิบัติที่ถูกต้อง และต้องปฏิบัติไปตามทางถูกนั้น ญาณที่กำหนดรู้อย่างนี้เรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

ด้วยเหตุนี้ การที่จะข้ามพ้นจาก วิปัสสนูปกิเลส ได้นั้น จะต้องปรับอินทรีย์ให้มีกำลังเสมอกัน เพราะในขณะที่จิต ตั้งมั่นอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นตั้งมั่นอยู่ เมื่อไม่สามารถพิจารณาเห็นความเป็นไตรลักษณ์ในสังขารธรรมที่กำลังปรากฏได้ อุทธัจจะย่อมเข้าครอบงำ ฟุ้งสังเกตว่าในขณะที่จิตตั้งมั่นอยู่ภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นตั้งมั่นอยู่ เป็นสภาวะของจิตที่เป็นสมาธิมากเกินไป ผู้ปฏิบัติพึงเรียนรู้เทคนิควิธีการปรับสมดุลแห่งอินทรีย์ ดังต่อไปนี้

๔.๒.๔ การสร้างความสมดุลของอินทรีย์ ๕

ในคำว่า อินทรีย์ หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน^{๑๙} มีรูปวิเคราะหว่า “อินทสส กมมํ อินทรีย์” การกระทำของผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่า อินทรีย์ หมายถึง การกระทำของผู้เป็นใหญ่ กล่าวคือ การกระทำของผู้ที่ควบคุมจิตได้หรือผู้ที่เป็นใหญ่ในจิตของตน ส่วนผู้ที่ยอมแพ้ต่ออำนาจของกิเลส ไม่สามารถควบคุมจิตได้ ก็ไม่สามารถเจริญอินทรีย์ได้^{๒๐} มี ๕ ประการ คือ

สัทินทรีย์ คือ เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และมีความเชื่อในกรรม ผลของกรรม และการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

วิริยอินทรีย์ คือ เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เข้าถึงกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ท้อถอยในกุศลธรรม เป็นความเพียรใน สัมมปธาน

สติอินทรีย์ คือ เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญา เป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกรู้ถึงสิ่งที่ทำ คำที่ได้พูด เป็นสติที่เป็นไปในฐานทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม

สมาธิอินทรีย์ คือ ความตั้งมั่นแห่งจิต หรือสมาธิที่สามารถคุ้มครองจิตไม่ให้หวั่นไหว หมายถึง ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ เริ่มตั้งแต่ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม จนได้บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน แต่ในการเจริญวิปัสสนานั้นใช้เพียงแค่ขณิกสมาธิเท่านั้น

ปัญญินทรีย์ คือ เป็นผู้มียปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิด และความดับอันเป็นอริยะ ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ รู้ชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๗.

^{๒๐} พระคันธสารากวีวงศ์, โพธิปักขิยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๗๖.

ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ กุศลธรรม ที่มีสมรรถนะความเป็นใหญ่ เรียกว่า อินทรีย์ ซึ่งมีองค์ธรรมอยู่ ๕ ประการ ดังที่แสดงมาในเบื้องต้น พึงทำความเข้าใจว่า ในอินทรีย์ทั้ง ๕ ประการนั้น ต่างก็เกี่ยวพันกัน กล่าวคือ ศรัทธาควรสมมูลกับปัญญา วิริยะควรสมมูลกับสมาธิ โดยมีสติเป็นตัวกลาง ซึ่งผู้ปฏิบัติควรพอกพูนให้มาก กล่าวคือ

๑) ควรปรับศรัทธากับปัญญาให้สมมูลกัน เพราะถ้าศรัทธามากกว่าปัญญา บุคคลก็จะเลื่อมใสจนเกินไป หรือเลื่อมใสในเหตุที่ไม่น่าเลื่อมใส ถ้าปัญญามากกว่าศรัทธา บุคคลก็จะหนักไปข้างอวดดีเป็นเหมือนโรคดื้อยารักษาให้หายยาก ถ้าธรรมทั้งสองเสมอกันบุคคลจะเลื่อมใสในเหตุที่น่าเลื่อมใส

๒) ควรปรับ สมาธิกับวิริยะ ให้สมมูลกัน เพราะสมาธิมากกว่าวิริยะ ความเกียจคร้านจะครอบงำ เนื่องจากสมาธิ เป็นฝ่ายเดียวกันกับความเกียจคร้าน ถ้าวิริยะมากกว่าสมาธิ ความฟุ้งซ่านจะครอบงำ เนื่องจากวิริยะเป็นฝ่ายเดียวกันกับความฟุ้งซ่าน ดังนั้น สมาธิที่ประกอบควบคู่กับวิริยะ จิตจะไม่ตก ไปในฝ่ายความเกียจคร้าน วิริยะที่ประกอบควบคู่กับสมาธิ จิตจะไม่ตกไปในฝ่ายความฟุ้งซ่าน แต่สำหรับ สติ นั้น พระผู้บำเพ็ญ ก็มีภูมิจิต ควรบำเพ็ญให้มีพลังทุกที่ทุกเวลา ดุจอำมาตย์ผู้ชำนาญการ จำต้องปรารภในราชการทุกอย่าง

อานิสงส์แห่งความสมบูรณ์ ของอินทรีย์ ๕ ซึ่งเป็นเหตุ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะไม่ได้ จากการที่อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งที่เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๒๑} มี ๗ ประการ คือ

- ๑) จะได้บรรลุอรหัตตผลทันที ในปัจจุบัน
- ๒) ถ้าไม่ได้บรรลุอรหัตตผล ในปัจจุบัน ก็จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย
- ๓) ถ้าในปัจจุบัน และเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้อันตรายนิพพาน
- ๔) ถ้าในปัจจุบัน และเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้อุปหัจจนิพพาน
- ๕) ถ้าในปัจจุบัน และเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้สังขารปรินิพพาน
- ๖) ถ้าในปัจจุบัน และเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้สังขารปรินิพพาน

^{๒๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๐/๓๐๑.

๓) ถ้าในปัจจุบัน และเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลु ก็จะได้เป็น พระอนาคามี ผู้ อุตังโสโตกนิภูคามี เพราะอุทัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป^{๒๒}

ดังนั้น เมื่ออินทรีย์ ๕ เกิดความสมดุล ย่อมเป็นปัจจัยสนับสนุนให้กุศลธรรมต่าง ๆ พัฒนางอกงามขึ้นมาได้พึงสังเกตว่า แม้ปุณฺณที่ได้บรรลุเป็นพระอริยะบุคคลแล้วยังมีความแตกต่างกัน เพราะอำนาจแห่งอินทรีย์

๔.๒.๕ การสร้างความสมดุลของอินทรีย์ ๕ ด้วยเหตุ ๙ ประการ คือ อินทรีย์ ๕ ย่อม แก่กล้าเพราะเหตุ ๙ ประการคือ

๑) กำหนดเห็นแต่ความสิ้นไปหมดไปของรูปนามซึ่งเกิดขึ้นในทุก ๆ ขณะถึงแม้บางครั้ง อาการดับจะไม่ปรากฏ ก็ต้องพยายามกำหนดให้ได้มองเห็น แต่อย่าพยายามหาเหตุผล ที่จะทำ ให้เห็นว่ารูปนามเป็นของเที่ยง

๒) ยังวิปัสสนาญาณให้ถึงพร้อมโดยการกำหนดอย่างเื้อเพื่อต่อกรรมฐาน เพื่อให้เห็น ความดับไปของรูปนามนั้น

๓) เจริญวิปัสสนาญาณให้บริบูรณ์ โดยการทำอย่างต่อเนื่องทำอย่างคงเส้นคงวาอย่า หยุดในระหว่างการปฏิบัติ

๔) เจริญวิปัสสนาญาณให้บริบูรณ์ โดยการทำแต่สิ่งที่เป็นสัปปายะต่อการกำหนด เท่านั้น สัปปายะ ๗ คือ ๑. อาวาส ที่อยู่เหมาะสม ๒. โคจร ที่เที่ยวไปมาหมู่บ้านเหมาะสม ๓. ภัส สะ ถ้อยคำเหมาะสม ๔. บุคคละ บุคคลผู้คบหาเหมาะสม ๕. โภชนะ อาหารเหมาะสม ๖. อุตุ ปรรยากาศเหมาะสม ๗. อิริยาปละ อิริยาบถเหมาะสม

๕) เจริญวิปัสสนาญาณให้บริบูรณ์ โดยการกำหนดเหตุของวิปัสสนาสมาธิ คือ การ กำหนดรูปนามจนทำให้สมาธิตั้งมั่นอย่างแน่วแน่

๖) เจริญวิปัสสนาญาณให้บริบูรณ์ โดยการเจริญโพชฌงค์ให้ถูกต้อง คือ อารมณในการ เจริญภาวนาทกให้เจริญปีติ วิริยะ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๗) กล้า สละทั้งกาย และชีวิตของตน หมายถึง ขณะเจริญภาวนาอยู่นั้น มีอารมณ์ พุ่งชานขึ้นมา ให้เจริญปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา

^{๒๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๓๖/๓๔๗.

๘) เจริญภาวนาให้บริบูรณ์ด้วยความอดทนอย่างไม่ย่อท้อต่อทุกข์ซึ่งเกิดขึ้นในทุกขณะ โดยพร้อมที่จะอุทิศทั้งกาย และใจ หมายถึง ต้องมีใจมั่นคงไม่หวั่นไหวต่อความทุกข์ยากลำบาก ไม่นิ่งแม้กระทั่งความตาย

๙) ไม่เลิกเจริญวิปัสสนาญาณกลางคัน คือ ทำให้ถึงที่สุด วิธีการสร้างความสมดุลแห่ง อินทรีย์ ๕ ทั้ง ๔ ประการนี้ จึงมีความสำคัญ สำหรับผู้ที่เจริญวิปัสสนาภาวนา แม้แต่พระอริยบุคคลที่บรรลุธรรมแล้ว ยังมีความแตกต่างกัน เพราะอำนาจของ อินทรีย์ ๕ พึงสังเกตว่า การปรับอินทรีย์ดังที่ได้แสดงมาในข้อที่ ๖ และ ๗ กล่าวถึง การยังโพชฌงค์ให้เกิดขึ้นจึงจะแสดงวิธีการเจริญโพชฌงค์ดังต่อไปนี้

๔.๒.๖ การสร้างความสมดุลของ อินทรีย์ ๕ ด้วยการเจริญโพชฌงค์ กล่าวคือ โพชฌงค์ หมายถึง ธรรมที่เป็น องค์แห่งการตรัสรู้ มีทั้งหมด ๗ ประการ คือ สติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ซึ่งองค์ธรรมเหล่านี้จะปรากฏชัด ในญาณที่ผู้ปฏิบัติเริ่มเห็นความเกิดดับของสภาวะธรรมต่าง ๆ ดังนี้

สังขารหรือสรรพสิ่ง (ธรรม)ทั้งหลาย มีความไม่เที่ยงแท้มั่นคง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน ที่แน่นอนบุคคลควรที่จะพิจารณาให้รู้เห็น และเข้าใจต่อสภาพของกฎไตรลักษณ์นี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แสดงวิธีคิด แบบสามัญลักษณ์ ออกเป็น ๒ ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ ๑ คือ รู้เท่าทัน และยอมรับความจริง เป็นการวางท่าที ทำใจให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ เป็นท่าทีแห่งปัญญาอิสระไม่ผูกมัดตัวเอง เมื่อประสบกับเหตุการณ์ ที่ไม่พึงพอใจไม่น่าปรารถนา ทำให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจ ก็ให้วางท่าทีเข้าใจ ต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และปล่อยวางต่อสภาพนั้น ๆ เพื่อคลายความทุกข์ที่ได้รับ ให้มีความทุเลาเบาบางลง เพราะเมื่อบุคคลประสบกับสภาพที่บีบคั้นย่อมมีความเศร้าโศก เป็นธรรมดา การพิจารณาแบบสามัญลักษณ์นี้ เพื่อบรรเทาความทุกข์ หรือสลัดความทุกข์ออกไปได้ ด้วยการพิจารณาถึงความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่า เป็นอนิจจังไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน เมื่อไม่ใช่ตัวตนย่อมเป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดเป็น เหตุปัจจัยให้เกิด รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สิ่งนั้นก็เป็นของไม่เที่ยง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดจากของไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน

ขั้นที่ ๒ คือ แก้ไข และทำตามเหตุปัจจัยเป็นชั้นลงมือปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย โดยสอดคล้องกับความเป็นจริงตามกฎธรรมชาติ เป็นการปฏิบัติโดยใช้ปัญญารู้เท่าทัน เมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ต้องศึกษาให้รู้เท่าทันเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดสิ่งนั้น แล้วแก้ไขจัดการตามตัวเหตุปัจจัยเหล่านั้น เมื่อทำเหตุปัจจัยพร้อมบริบูรณ์ ก็จะให้เป็นอย่างนั้นแล้ว ถึงเราจะอยาก

หรือไม่อยากก็ตาม มันก็จะเป็นไปตามเหตุปัจจัยเท่านั้น เมื่อเหตุปัจจัยไม่พร้อมที่จะให้เป็นถึงเรา จะอยากหรือไม่อยาก มันก็ไม่เป็นอย่างนั้น แก่ไขด้วยความรู้เท่าทัน และแก้ที่ตัวเหตุปัจจัย ไม่ใช่แก้ที่ ความอยาก เพียงแต่กำหนดรู้ความอยากของตัวเอง และกำหนดรู้เหตุปัจจัยแล้วแก้ไข เมื่อปฏิบัติ ได้อย่างนี้ ก็จะถอนตัวเป็นอิสระ ไม่ถูกความอยากพาไป^{๒๓}

ตามปกติของมนุษย์ที่ยังเป็น ปุณฺณย่อมตก เป็นทาสของความอยากหรือความอยาก ครอบงำ ทำให้ไม่เป็นอิสระ ยังผูกพันเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ความอยากแบ่งออกเป็น ๓ ประการ คือ ความอยากในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสสิ่งต่าง ๆ ความอยาก เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ความไม่ อยากประสบกับเหตุการณ์ ที่ไม่น่าปรารถนา เป็นต้น ในทัศนะของพุทธศาสนามนุษย์ไม่เป็นอิสระ

ไม่หลุดพ้นจากความทุกข์ได้ เพราะมีความอยากเป็นปัจจัย พระพุทธองค์ทรงสอน ให้ พิจารณาสິงต่าง ๆ ด้วยความเป็นจริง ไม่ใช่มองด้วยอำนาจของความอยาก ดังที่พระพุทธองค์ตรัส แก่หมู่ภิกษุ ปรากฏในสังยุตตนิกายขันธวารวรรคว่า

“ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงมนสิการโดยแยบคาย พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูป เมื่อภิกษุมนสิการรูปโดยแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูปเธอทั้งหลายจงมนสิการ โดยแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งเวทนา เธอทั้งหลายจงมนสิการโดยแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งสัญญา เธอทั้งหลายจงมนสิการโดยแยบคาย และจง พิจารณาความเที่ยงแห่งวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพติดเพลิน จึงสิ้นความกำหนด เพราะสิ้นความกำหนด จึงสิ้นความเพติดเพลิน เพราะสิ้นความเพติดเพลิน และความกำหนดจิต จึง หลุดพ้น เราเรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว”^{๒๔}

การพิจารณาสິงต่าง ๆ เพียงเพราะประสาทสัมผัสภายนอก ไม่สามารถที่จะเห็นความ เปลี่ยนของสังขารได้ ต้องพิจารณาโดยแยบคายประกอบด้วยปัญญาเท่านั้น จึงจะเห็นความ เปลี่ยนแปลงเหล่านั้น การมองสิ่งทั้งหลายว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปนั้น ไม่เพียงแต่พุทธศาสนา แม้แต่ปรัชญาเมธีกรีกโบราณ เช่น เฮราคลิตุส (Heracitus) มีความเชื่อว่า สิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลง ตลอดเวลา แม้แต่สิ่งที่เล็กที่สุดก็จะมี การเปลี่ยนแปลง แต่เรามองไม่เห็น เธอแรคลิตุสแสดงทัศนะ ต่อไปว่า “ไม่มีอะไร ในโลกมีสภาพคงที่ สรรพสิ่งรวมทั้งจักรวาล มีการเปลี่ยนแปลงติดต่อกันเป็น อนุกรม การเปลี่ยนแปลงเท่านั้น ที่เป็นความจริงแท้”^{๒๕}

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๖๗๙.

^{๒๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๒/๗๓.

^{๒๕} จำนงค์ ทองประเสริฐ, **ปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑๕.

ในความหมาย ของเฮราคลิตุส สิ่งที่เรามองเห็น ยังมีการเปลี่ยนแปลง แม้แต่สายน้ำเราไม่สามารถข้ามได้เป็นครั้งที่สอง เพราะสายน้ำนั้นเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา กล่าวโดยสรุปในทัศนะของเฮราคลิตุส ทุกสรรพสิ่งมีความเปลี่ยนแปลงทั้งหมด แม้แต่จักรวาล ก็มีความเปลี่ยนแปลงในทัศนะของ นักปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ เช่น ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) มองว่าสิ่งต่าง ๆ มีการเปลี่ยนแปลงไป มนุษย์ไม่สามารถมองเห็นการเปลี่ยนแปลงของสิ่งนั้น

เพราะมนุษย์มีอคติ จึงมองทุกอย่างว่า เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้คงตัว ซึ่งตรงข้ามกับ ความเป็นจริงที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ภายใน คือ มีความสับสน และผูกพันไปตลอดเวลา^{๒๖} ดังนั้น ผู้ที่สามารถเห็นการเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับกาย และใจนี้ได้ ต้องพิจารณาโดยแยกคายรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง เมื่อบุคคลสามารถพิจารณาเห็นความเปลี่ยนแปลงตามความเป็นจริง ทำให้คลายความยึดมั่นในสิ่งนั้น ความยึดมั่นถือนั่นเปรียบเสมือนเครื่องผูก ซึ่งทำให้สาละวนอยู่กับความอยากหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าตัณหา อันเป็นปัจจัยทำให้ไม่สามารถพ้นจากสังสารวัฏ และต้องประสบกับความทุกข์อยู่ร่ำไป พระพุทธองค์ตรัส เปรียบเทียบเกี่ยวกับการยึดมั่น ในรูปร่างไว้ว่า “ธรรมาสุนัขที่ถูกมัดไว้ที่ต้นเสา ย่อมวิ่งวนไปมาแม้นใด ผู้มีความอยาก (ตัณหา) มองเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นของตนย่อมวนเวียนไปมา ชื่อว่าไม่พ้นจากความทุกข์”^{๒๗}

ผู้มีความยึดมั่นในสังขารมองสังขารทั้งหลายว่าเป็นของเที่ยงน่าดูชมน่าหลงใหลเป็นสาเหตุประการหนึ่ง ที่ทำให้ผู้นั้นไม่สามารถบรรลุคุณธรรมได้ดังมีตัวอย่างปรากฏในพระไตรปิฎก คือ พระวัคคิเถระเมื่อครั้งเป็นฆราวาสเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน และได้เห็นรูปร่างที่งดงามของพระองค์ เกิดความพอใจในรูปสมบัติมีความอยากได้ อยากเห็นอยากสัมผัสใกล้ชิดกับพระองค์ จึงเข้ามาขอรับการอุปสมบทในพุทธศาสนา ท่านหลงใหลในการเห็นรูปจนไม่มีเวลาทำกิจวัตรทั้งหลาย มีการสาธยายมนต์พิจารณากัมมัฏฐาน ต่อมาพระพุทธองค์ทรงทราบสาเหตุจึงได้ตรัสกับท่านว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่า เห็นพระตถาคต ที่แท้จริง” เมื่อท่านคลายความยึดมั่น พิจารณาโดยแยกคายเห็นความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนที่น่าหลงใหลในที่สุด ท่านได้ดวงตาเห็นธรรม บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา^{๒๘}

^{๒๖} ขเอิญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา, **ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๙), หน้า ๑๒.

^{๒๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๙/๑๙๐.

^{๒๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๑ /๓๙๒.

วิธีคิดแบบสามัญลักษณะนี้ เน้นให้บุคคลพิจารณารู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลง ของสังขาร เมื่อเปลี่ยนแปลงไป ไม่เป็นทุกข์เพราะสังขารเปลี่ยนไปแต่ให้รู้เท่าทัน และพิจารณาให้เห็นตรงความเป็นจริงว่ามีความทุกข์เปลี่ยนแปลงไป ไม่มีตัวตนที่แน่นอน ยกตัวอย่างในสมัยปัจจุบันมนุษย์จะมีความทุกข์ เพราะไม่พิจารณารู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของร่างกาย เมื่อร่างกายเปลี่ยนแปลงไป เกิดความวิตกกังวลกลายเป็นความทุกข์ ต้องหาหาชนิดต่าง ๆ มาเพื่อบำรุงร่างกายให้คงสภาพเดิมอยู่ตลอดเวลา เมื่อไม่สามารถรักษาสภาพเดิมนั้นไว้ได้ก็เป็นทุกข์ เพราะคิดไม่เท่าทันความเป็นจริงของร่างกาย ที่มีการเปลี่ยนแปลงไป แต่เมื่อใดก็ตามบุคคลได้ใช้วิธีคิดพิจารณาโดยแยกคายรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังขารตามความเป็นจริง ผู้นั้นย่อมพ้นทุกข์ได้

๔.๒.๗ ทำให้เกิดความถึงพร้อมแห่ง ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ในขณะที่ญาณอันเป็นวิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น ในขณะนั้นผู้ปฏิบัติได้ชื่อว่า ได้ก้าวสู่วิสุทธิลำดับที่ ๕ คือ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ หมายถึง ความเห็นอันบริสุทธิ์ว่า เป็นทางหรือมีใช่ทาง คือ ตัดสินใจได้ว่า การยินดีในนิमितเป็นทางผิด การกำหนดเท่านั้น จึงเป็นทางถูก ญาณที่ปรากฏในขณะนั้น คือ สัมมสนญาณ หมายถึง ปัญญาที่กำหนดเห็นรูปรูปนามในความเป็นพระไตรลักษณ์ โดยอาศัยการอนุমানสังเคราะห์ลงใน จินตามยปัญญา^{๒๙} อยู่ในขั้นตรุณปริยญา^{๓๐}

เมื่อสามารถเห็นความเป็นไตรลักษณ์ในนิमितทั้งหลายได้อย่างถ่องแท้แล้ว จัดอยู่ในขั้นของตรุณอุทยัพพญาณจากนั้น ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิก็เกิดขึ้น คือ ปัญญาที่บริสุทธิ์เข้าถึงทางที่ถูกต้อง โดยปัญญาในระดับนี้มีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ จัดอยู่ในช่วงพลวอุทยัพพญาณ หมายถึง ปัญญาที่กำหนดเห็นรูปรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ สังเคราะห์ลงในภาวนามยปัญญา^{๓๑} จึงปหานปริยญา และเป็นตัพทกปหานดำเนินไปจนถึงโคตรภูญาณ

๔.๒.๘ ทำให้โพฆงค์ปรากฏขึ้น คือ เมื่อผู้ปฏิบัติ เจริญสติระลึกรู้เท่าทัน สภาวะธรรมปัจจุบันภายใน กายกับจิตนี้ มีปัญญาเห็นสภาวะธรรม ตามความเป็นจริง มีความเพียรในการปฏิบัติธรรม มีปีติความอิมใจ มีปัสสทธิสงบกายสงบใจ มีสมาธิตั้งมั่นในสภาวะธรรมปัจจุบัน และมีอุpekขาวางเฉยโดยตามรู้สิ่งที่จิตรับรู้ได้สม่าเสมอ จะสามารถประสบความสำเร็จก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมตั้งแต่วิปัสสนาญาณที่ ๔ คือ อุทยัพพญาณ^{๓๒}

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๓/๒๗๑.

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๙๘/๒๙๕.

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๓/๒๗๑.

^{๓๒} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๖/๑.

โพชฌงค์จึงเปรียบได้กับเครื่องมือที่นำพาไปสู่ปัญญา ที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ จะเกิดขึ้นได้ต้องประกอบด้วยองค์ ๒ คือ

(๑) โยนิโสมนสิการ การทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย

(๒) พหุสัจการ การทำให้มาก ๆ ด้วยความสำคัญในขั้นธ อายตนะ ธาตุ และสัจจะของผู้เจริญวิปัสสนาจนถึงซึ่งการสำรวมระวังในศีล สมาธิ และปัญญา นับได้ว่าเป็นธรรมสำคัญในทางพระพุทธศาสนา เพราะผู้ปฏิบัติขาดการอบรมโพชฌงค์ ๗ เสียไม่ได้^{๓๓}

ผลของการพิจารณาอารมณ์ที่เป็นวิปัสสนูปกิเลส ทำให้ความถึงพร้อมแห่งโยนิโสมนสิการเกิดขึ้น ในขณะนั้นผู้ปฏิบัติได้ชื่อว่าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อยู่บนทางอันบริสุทธิ์ ที่ถูกต้องหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปฏิภาณญาณทัสสนวิสุทธิ ในระหว่างนี้โพชฌงค์ซึ่งเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ก็จะปรากฏขึ้น เมื่อผู้ปฏิบัติ มีความพากเพียรพยายามปฏิบัติอยู่เช่นนี้ ก็จะทำให้พัฒนาการแห่งวิปัสสนาญาณก้าวหน้าขึ้นไปตามลำดับ

๔.๗ สรุปท้ายบท

การจะดับทุกข์ได้นั้น ต้องอาศัยการฝึกอบรมจิต ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา แต่เมื่อผู้ปฏิบัติพัฒนาวิปัสสนาปัญญามาถึงญาณที่ ๔ อย่างอ่อน คือ ตรุณอุทยัพพญาณ จะเกิดวิปัสสนูปกิเลสขึ้น ทำให้การกำหนดรูปรูปนามไม่ตรงปัจจุบันจึงมีหลักปฏิบัติ ตามหลักธัมมทิจจวิคคหิตมานัส คือ วิธีปฏิบัติ เมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วย ธัมมทิจจ ได้แก่ ความฟุ้งซ่านธรรม หรือตื่นธรรม (ความเข้าใจผิด ยึดเอาผล ที่ประสบในระหว่างว่าเป็นนิพพาน) ซึ่งเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔ สติที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้ก็ ด้วยการรู้อารมณ์เฉพาะหน้าเท่านั้น และความเข้มงวด ในการพิจารณาอารมณ์ อย่างละเอียดถี่ถ้วนเท่านั้น ที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจลักษณะที่แท้จริงได้ เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรู้อารมณ์ซ้ำ ๆ อยู่อย่างนั้น สติจะถูกกระตุ้น และตั้งมั่นอยู่กับอารมณ์ที่กำหนด โดยไม่พลาดอารมณ์ ไม่เลือนหาย หลุดลอย หรือถูกลืมนำไป โดยไม่ได้ตั้งใจ ขณะเกิดวิปัสสนูปกิเลส โยคีผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต้องฉลาด ในการกำหนดอารมณ์วิปัสสนาโดยไม่ห่อถอย และรู้เท่าทันสภาวะธรรม ที่ปรากฏตามเป็นจริง จึงจะข้ามพ้นอุปกิเลสเหล่านี้

^{๓๓} พระสังฆมณฑล, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉท ๗, (กรุงเทพมหานคร: สัมฤทธิ์การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒๕.